

«Українські націоналісти»

(шифр)

Маріупольська підпільна група ОУН та «Просвіта» у визвольній
боротьбі під час німецької окупації (жовтень 1941 – червень 1943 рр.)

(назва роботи)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.ОРГАНІЗАЦІЯ, ЗАСАДИ ТА ФОРМУВАННЯ ПІДПІЛЛЯ ОУН В МАРІУПОЛІ.....	9
РОЗДІЛ 2. МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК «ПРОСВІТИ» У СПІВПРАЦІ З ПІДПІЛЛЯМ ОУН.....	14
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЄВГЕНА СТАХІВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПІЛЬНОЇ ГРУПИ ОУН.....	20
ВИСНОВКИ.....	23
СПИСОК ВИКОРИСТАННОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	25

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом XX ст. не припинявся український визвольний рух, який охоплював всю територію нашої країни. Вагоме місце в ньому посідала Організація українських націоналістів (ОУН). Особливо необхідно відзначити її визвольну боротьбу під час Другої світової війни. В цей час вона поширила свою діяльність на всю територію України. Дослідження зазначеної теми дозволяє по-новому висвітлювати питання українського визвольного руху на території Донеччини, у Маріуполі, спростувати історичний міф, пов'язаний з твердженням, що ОУН діяла лише на теренах західної України. Це дослідження пов'язане з науковою темою кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету «Актуальні проблеми історії України: сучасне бачення».

Питання щодо діяльності ОУН в роки Другої світової війни в наш час гостро дискутується не лише істориками, але і в міжнародних відносинах. Для сучасних польських владних кіл воно стало певною мірою предметом втручання у внутрішні справи України. В Російській Федерації вказівки на «бандерівців» є жупелом, який використовується в офіційній антиукраїнській пропаганді. Ці обставини вказують на особливу актуальність досліджуваної теми.

Вагомий внесок у процес формування самосвідомості українського народу зробила масова національно-культурницька громадська організація «Просвіта». Просвітяни завжди опікувалися духовним надбанням нації, були провідниками ідей Української державності, вікових цінностей народу, доклали неабияких зусиль для того, щоб Україна стала незалежною, демократичною державою. Тому особливої актуальності набуває вивчення питань діяльності «Просвіти».

Об'єктом дослідження є визвольна боротьба в Маріуполі в роки Другої світової війни.

Предметом студії виступає підпільна група ОУН та осередок «Просвіти» в Маріуполі (жовтень 1941 – червень 1943 рр.)

Хронологічні межі охоплюють період з жовтня 1941 по червень 1943 рр. Нижня межа обумовлена появою похідної групи ОУН (б). Верхня межа – розгром маріупольської підпільної групи і арештами керівництва організації.

Територіальні межі роботи охоплюють м. Маріуполь.

Історіографія проблеми. Українські історики виявляють великий науковий інтерес до дослідження питань визвольної боротьби Організації українських націоналістів в роки Другої світової війни. Цим проблемам присвятив свої дослідження Іван Патриляк [34;35]. Вагомий внесок у дослідження ОУН зробив Петро Мірчук [31]. Володимир Косик розглядає в своїй праці діяльність ОУН в контексті відносин України з Німеччиною. Автор вперше використав і опублікував невідомі документи з архівів Німеччини [27].

Сучасний дослідник І. Зуляк поставив завдання предметно вивчити діяльність «Просвіти» у міжвоєнний період, що сприяє глибшому засвоєнню особливостей культурної праці товариства, формування і поступу інституції. Найважливішими чинниками функціонування «Просвіти» міжвоєнного часу стало відстоювання національних інтересів та законних конституційних прав українців, боротьба за збереження й розвиток рідної мови, преси, видань, поширення часописів й аматорського театрального мистецтва, утвердження почуття національної гідності [25].

Діяльність оунівського підпілля в Маріуполі знайшла відображення в праці Валентини Зинов'євої, яка присвятила цій темі окремий розділ своєї книги і на основі джерел довела, що ОУН діяло в Маріуполі в часи Другої світової війни [23]. В іншій своїй праці дослідниця надає конкретні факти, щодо діяльності культурно-просвітницького українського товариства «Просвіта» [24].

Місцевий краєзнавець Павло Мазур висвітлює історію Маріупольської організації «Просвіта» у 1942–1943 рр. на основі матеріалів періодики [28]. В

іншій праці він розглядає діяльність редактора «Маріупольської газети», учасника антигітлерівського підпілля ОУН та одного з організаторів «Просвіти» в Маріуполі Миколи Стасюка [29].

В колективній праці наукових співробітників Маріупольського краєзнавчого музею висвітлюється культурна, освітня та літературна діяльність «Просвіти» в місті, її зв'язок з ОУН [30].

Олександр Добровольський розглядає діяльність першої групи ОУН в Маріуполі, яку очолював Володимир Болгарський-Булавський. У своїй ґрунтовній праці Олександр Добровольський зробив акцент на тому, що у Маріуполі у 1943 р. було укладено своєрідний союз між частиною комуністичного підпілля і місцевою групою ОУН [21]. В іншій праці дослідник аналізує діяльність Маріупольської «Просвіти», її чисельний склад, особистості членів організації [22].

Руслан Ключко досліджує пропагандистську роботу Просвіти на території Маріуполя, серед мешканців міста. Автор висвітлює організаційні засади становлення «Просвіти», напрями її діяльності, структуру організації [26]. Олександр Пагіряр розглядає боротьбу ОУН на теренах Наддніпрянській Україні, діяльність «Просвіти» у тому числі і в Маріуполі [33].

Таким чином, в сучасній українській історіографії значна увага приділяється висвітленню питань участі маріупольської підпільної групи ОУН, осередку «Просвіти» у визвольній боротьбі, яка здійснювалася українськими націоналістами протягом 1941 – 1943 рр. Особливо активно цю наукову проблему розглядають маріупольські краєзнавці.

Метою роботи є дослідження проблем діяльності підпільної групи ОУН та осередку «Просвіти» в Маріуполі.

Досягнути поставленої мети можна за допомогою таких **завдань**:

- Розглянути питання формування маріупольської підпільної групи ОУН;
- проаналізувати ідейні засади та напрями її боротьби;

- охарактеризувати місце маріупольського осередку «Просвіти» в боротьбі оунівського підпілля;
- з'ясувати роль Євгена Стахіва в організації підпільної групи ОУН.

Джерельна базароботи представлена актовими джерелами, діловодними документами, матеріалами періодики, джерелами особового походження.

До актових матеріалів стосуються Постанови Другого великого збору ОУН квітень 1941 р., а також Постанови Другої конференції ОУН яка відбулася в квітні 1942 р. Другого великого збору ОУН(б) визначали загальні засади визвольної боротьби українських націоналістів за Самостійну Соборну Українську державу[11]. В Постановах Другої конференції ОУН (б), яка відбулася в квітні 1942 року, були сформульовані завдання українських націоналістів у воєнно-політичних умовах після початку німецько-радянської війни [12].

До діловодних документів належить: розпорядження міської управи Маріуполя про впровадження листування виключно німецькою, або українською мовами від 28 травня 1942 року. ОУН повідомляла, що в установах, на підприємствах запроваджувалася німецька або українська мови, російська мова не приймається взагалі і особи, які не бажають розмовляти і проводити листування будуть звільнені з роботи [14].

Розпорядження міської управи Маріуполя про запровадження курсів української мови для службовців установ міста від 3 серпня 1942 року повідомляло про те, що ці курси допоможуть опанувати українську мову службовцям та робітникам [13].

Витяг з протоколу допиту Миколи Фененка про організаційну структуру Маріупольського Окружного проводу ОУН від 4 січня 1946 року дає можливість дізнатися про організаційну структуру Маріупольського проводу ОУН, її керівників [1].

До матеріалів періодики відносяться випуски місцевої газети «Маріупольська газета» 1941 рік, «Маріупольська газета» 1942–1943 рр., які

містяться в місцевому краєзнавчому музеї. До створення Маріупольської «Просвіти» протягом 1941–1942 рр. в зазначених газетах публікувалися матеріали щодо розвитку культурного життя міста. Публікувалися завдання просвітянських секцій. Вже з появою культурно-просвітницької організації почали публікуватися завдання її секцій, які існували на той час.

Цікавим є документ, підписаний 30 листопада 1943 року начальником Донецького (тодішнього Сталінського) обласного управління НКВД полковником Демидовим. У ньому вказується чисельність українського націоналістичного підпілля під час гітлерівської окупації в районах Донеччини, зокрема в Маріуполі[6].

До джерел особового походження відносяться спогади Євгена Стахіва, в яких він висвітлює діяльність оунівського підпілля в Маріуполі, розглядає завдання, які були покладені на нього в цій боротьбі [16].

Методику дослідження обраної теми визначає історико-антропологічний підхід. Діяльність Маріупольської підпільної групи ОУН та осередку «Просвіта» висвітлюється з використанням елементів методики історії повсякдення, історико-біографічного, статистичного та історико-компаративного методів. В роботі застосовуються принципи історизму, системності, об'єктивності. Комплексне використання різних методів дослідження забезпечило можливість проаналізувати опубліковані джерела, матеріали періодики, джерела особового походження та інші.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання досліджуваного матеріалу для написання узагальнюючих праць з історії національно-культурного та визвольного руху в Україні, також при читанні лекційних та спеціальних курсів з історії рідного краю та культурології, при написанні реферату, для підготовки презентації, у викладанні під час педагогічної практики.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі:

- вперше зроблено спробу розкрити основні форми і методи впливу ОУН на пробудження й активізацію національної свідомості українського народу;
- проаналізовано особливості діяльності культурно-освітнього товариства «Просвіта» у Маріуполі в період німецької окупації;
- досліджено місце і роль конкретних діячів (Є. Стахіва, М. Фененко) у діяльності ОУН та товариства «Просвіта»;
- доведено, що знищення товариства стало руйнацією однієї з духовних засад українства. Подальша історична доля показала, як це згубно відзначилося на процесах збереження національної самобутності, мови, традицій та менталітету українського народу.

Апробація дослідження. Основні положення дослідження викладені у вигляді статей на науково-практичних конференціях: III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасна гуманітаристика» (Переяслав-Хмельницький, 13 жовтня 2017 р.), міжнародна науково-практична конференція «Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства» (Маріуполь, 15 листопада 2017 р.), конкурс «Український визвольний рух 1920–1950-х рр.» (Київ, 18 листопада 2017 р.).

Структура роботи обумовлена метою та поставленими дослідницькими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (35 найменувань). Загальний обсяг роботи – 28 сторінок, у тому числі основного тексту – 22 сторінки.

РОЗДІЛ 1.ОРГАНІЗАЦІЯ, ЗАСАДИ ТА ФОРМУВАННЯ ПІДПІЛЛЯ ОУН В МАРІУПОЛІ

В постановах Другого великого збору Організації Українських націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р. в Кракові було зазначено, що «ідея Суверенної Соборної Української Держави стала в нашому столітті основою українського світогляду та нового політичного руху, руху націоналістичного, що ...оформився в окрему політичну організацію – в Організацію українських націоналістів». Створена в 1929 р. на першому конгресі українських націоналістів ОУН розширила свою боротьбу на всі українські землі і повела боротьбу проти всіх ворогів Української держави [11, с. 35–50]. В програмових постановах Другого великого збору наголошувалось, що «тільки вповні суверенна Українська держава може забезпечити українському народові свободне життя й повний всесторонній розвиток усіх його сил». Зазначалося, що український народ здобуде свою державу «тільки шляхом революційної боротьби з наїзниками» [11,с.37–38]. Підкреслювалось, що головним ворогом українського народу є Московська імперія СРСР [11,с. 40].

В постановах Другої конференції ОУН (Степана Бандери) в квітні 1942 р. було визначено головні засади визвольної революційної боротьби ОУН за Українську державність в умовах німецько-радянської війни, яку ідеологи ОУН називали сучасною імперіалістичною війною. Визвольна боротьба ОУН була протиставлена «московсько-більшовицькій концепції – інтернаціоналу, німецькій концепції так званої «Нової Європи»[12, с. 78]. В постановах наголошувалось на необхідності «поширення націоналістичної ідеї відповідно до теперішнього розвитку даних теренів, на поглиблення соборницького поєднання творчих сил Осередніх і Східно-Українських земель та Західно-Українських земель». Вказувалось на необхідності «опанування міст промислових центрів» [12, с. 79]. ОУН засудила німецьку

земельну реформу в Україні, яку розглядала як «господарський маневр захватника», спрямований на те, щоб «закріпити свою владу шляхом створення позірності визволення і відвернути український нарід від боротьби за свою владу». Велику увагу було звернуто на питання розвитку української культури, підкреслювалось, що ОУН виступає «за її національний зміст, за повну духову незалежність її від московсько-більшовицького світу і від світу німецького» [12, с. 81].

Постанови Другого великого збору, а особливо Другої конференції ОУН(б) визначали напрямки діяльності ОУН в Маріуполі. 8 жовтня 1941 року в місті з'явилася похідна група ОУН(б). Вона складалася з 12 осіб, очолював її Володимир Болгарський-Булавський. Вочевидь, сам він належав до групи «Пума» [21, с. 52]. Пізніше сформувалася підпільна група ОУН в Маріуполі, яка діяла протягом 1941–1943 рр. Начальник Донецького (тодішнього Сталінського) обласного управління НКВД полковник Демидов вказував, що в окремих містах налічувалися сотні українських націоналістів. Наприклад, у Маріуполі під час гітлерівської окупації було триста оунівців, які діяли в підпіллі. Він зазначав: «В основном в ОУН привлекалась интеллигенция, учителя, врачи, а также молодежь» [6].

Головним джерелом поширення оунівських ідей серед широких верств населення стала преса. Використовуючи свою службу в підрозділах вермахту, органах місцевого самоврядування члени ОУН, представники національно свідомої місцевої інтелігенції одержали можливість впливати на процес виникнення газет та журналів, що, зокрема, відображалось як в мовному режимі, так і на змістовному рівні і навіть оформленні. До таких пресових видань відносяться «Маріупольська газета» (1941 р.), «Маріупільська газета» (1942 – 1943 рр.).

Головним представником ОУН на Донеччині був Є. Стахів, який мав у підпіллі псевдонім Євген. Підпільна група ОУН в Маріуполі була створена до приїзду Євгена [23, с. 159]. Стахів у своїх спогадах так висвітлював своє перебування в Маріуполі: «У Маріуполі ми повинні були передати якийсь

лист і ночувати у того хазяїна –у рибалки, який проживав неподалік від Азовського моря. На наступний день ми пішли в місто подивитися, що відбувається. У центрі на головній вулиці побачили прикріплену до стіни газету цілком націоналістичного змісту» [16, с. 115]. Тут Євген зустрівся зі своїми старими знайомими: з колегою з гімназії Дмитром Бучинським, перекладачем із Львова Іваном Дубасом, з яким познайомився в Кракові. З цього приводу Є. Стахів зазначив: «Іван був втішений зустріччю. Повідомив, що організував підпілля і має вже 20 чоловік». До складу Маріупольської підпільної групи входили: головний редактор газети Микола Стасюк (колишній член Української Центральної Ради), директор друкарні Яків Жижюра, а також два молодих хлопця-десятикласника: Володимир Козельський та Борис Кучинський та ще дівчина Надія Сташевська [16, с. 116].

Утворенні підпільних підрозділів ОУН брали участь діячі, які прибули з Західної України у 1941р. Степан Держко очолював перший окружний провідник в Маріуполі та у 1943 р. Теодор Гриців, військовий перекладач, член ОУН, який на свої гроші купував українські книжки і раздавав їх маріупольцям [24, с. 74].

В одному з «Донесень із окупованих районів Сходу» від 23 жовтня 1942 р. зазначалось: «Прибічники Бандери намагаються проникнути в усі неполітичні, культурні, наукові організації і надати їм націоналістичного спрямування [29, с. 13]. Стурбовані цим німці почали розуміти, що оунівське підпілля становить для них загрозу [22].

Підпілля ОУН так активно вело роботу, що про їхню діяльність стало відомо в Допоміжній кримінальній службі (ДКС), яку називали «російським гестапо». Колишній начальник ДКС при Маріупольському СД П. Бордичевський розповідав: «Про націоналістичне підпілля в Маріуполі мені було відомо на початку літа 1942 року». Гестапо моментально відреагував на відомості про те, що в Маріуполі діяла підпільна група ОУН: по-перше, група була взята на «розробку» таємними агентами, по-друге, в

міській українській газеті від 21 червня 1942 року № 100 прибрали в заголовку тризуб і назва «Маріупільська газета», ввели нову назву газети на німецькій мові «Mariupoler Zeitung» [23, с. 167].

У грудні 1942 р. в Маріуполі почались масові арешти [28, с.55 – 56]. Передусім гестапо заарештувало керівництво організації –Стасюка, Жежуру, Авраменка-Ірія, Болгарського, Гайдара, Бондаренка та інших [29, с.13]. Їхні допити часто супроводжувались тортурами.

Але 11 лютого 1943 року з району Харкова танкові бригади 4-го гвардійського корпусу прорвали фронт і стрімким рейдом на південь захопили місто Красноармійськ, що на Донеччині. Виникла загроза німецькому «Міус-фронту» опинитися в оточенні, бо вістря рейду було спрямоване далі на південь, на Маріуполь. 17 лютого тут зчинилася страшенна паніка. Тюремних бранців стали поспіхом шикувати в колону, щоб погнати на захід. Скориставшись сум'яттям, М. Стасюк і А. Авраменко-Ірій втекли і самостійно дістались до села Широкого, що на Дніпропетровщині, де мешкала родина Авраменка. Авраменко там і залишився. У квітні 1943 р., коли танковий рейд зазнав поразки і наступ радянських військ на Маріуполь припинився, М. Стасюк вирішив повернутися до міста. Але з того часу його ніхто не бачив. Гадають, що він загинув дорогою [29, с. 13 – 14].

З весни 1943 р. маріупольський провід ОУН організаційно відновився і мав 4 відділи: організаційний, економічний (або господарський), військовий та політичний(або пропагандистський). Крім цього, політичний відділ мав підвідділи: радіомовлення, театральний, шкільний та «Просвіти» [1, с.168].

Теодор Гриців безпосередньо очолював в Політичному відділі підвідділи Радіомовлення і Театральний, займав лідерські позиції на лінії ОУН. Відділом преси (найважливіший відділ в ОУН) керував місцевий за походженням дворянин Фененко Микола Васильович. В роботі з пресою допомогу надавав активний оунівець Ляшінський Федір Іванович, уродженець Київської обл. (з-під м. Умань), який мав вищу педагогічну

освіту. Організаційним відділом керували провідники Володимир Нофенко, уродженець Херсонської області (очолював Маріупольський провід ОУН з вересня 1942 р. по січень 1943 р.), Федір Личман, уродженець Київської області. Економічний відділ протягом всієї діяльності Маріупольського оунівського підпілля в період окупації очолював Яків Жижюра [1, с.169 – 170].

Протягом червня 1943 р. маріупольська підпільна група ОУН була розгромлена. В своїх спогадах Є. Стахів писав, що провокатором, який видав її німецькому гестапо, був Олексій Вальчик. Саме він був причетний до арештів Личмана, Гриціва, Гайдара, Стасюка та інших учасників оунівського підпілля. Вальчик видав маріупольському гестапо близько 20 членів оунівського підпілля. Майже всі вони були розстріляні [16, с. 146].

Таким чином, підпільна група ОУН в Маріуполі була започаткована після появи в місті похідної групи оунівців в жовтні 1941 року. Вона намагалася поширити ідеї українського визвольного руху в Приазов'ї. Активними діячами підпільної групи ОУН в Маріуполі були Є. Стахів (голова місцевого проводу), С. Держко, Т. Гриців. Маріупольська група ОУН мала організаційний, політичний, економічний та військовий відділи, які активно працювали в місті. Оунівська пропаганда поширювалася завдяки місцевій газеті. Німецьке командування було занепокоєне активною діяльністю Маріупольської групи ОУН, яка була розгромлена гестапівцями у червні 1943 році.

РОЗДІЛ 2. МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК «ПРОСВІТИ» У СПІВПРАЦІ З ПІДПІЛЛЯМ ОУН

Товариство «Просвіта» –українська громадська організація, яка займалась культурно-освітньою діяльністю, започаткована 1868 року українофілами у Галичині. На початку ХХ ст. вона поширила свою діяльність у Наддніпрянській Україні. В міжвоєнний період «Просвіта» діяла на західноукраїнських землях, але перебувала під заборонаю в радянській Україні.

Парадокс історії полягає в тому, що українська «Просвіта» заборонена більшовиками змогла відновитися з дозволу німецьких окупантів. Передумови створення «Просвіти» в Маріуполі формувалися з осені 1941 року. На початку німецької окупації, ще до офіційного створення «Просвіти» в Маріуполі, діяв театр, в якому була поставлена американська комедія «Синок» українською мовою та опери Гулак Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Розпочали роботу кінотеатри: «Трудовий», «Металург», а також на Правому березі й у порту. Були показані фільми «Гроза», «Останній табір» та інші [17]. Маріупольські митці в умовах окупації вимушені були враховувати німецькі вимоги. Проводились концерти військового духового оркестру, що виконував музику німецьких композиторів [30, с. 205]. За розпорядженням командування німецьких збройних сил театр драми і комедії організував концертну групу в складі співаків, баяністів і танцівників. 8 січня в складі 11 осіб група виїхала на фронт, а 26 січня повернулася назад до Маріуполя [18].

Наприкінці 1941 року підпільна група ОУН поставила завдання для української інтелігенції: «За всяку ціну відроджуйте культуру, науку, мистецтво...». Оунівці зазначали: «Хай на руїнах та згарищах старого життя пишається нова, повнокровна національна культура» [3]. Одним з завдань театру було плекати культуру мови. Для Маріупольського театру це завдання набуває особливої ваги, бо тут за часів більшовизму українська мова терпіла утиски [15].

У міському театрі, названому іменем Т. Шевченка, влаштовувалися вечори пам'яті українських письменників, поетів, композиторів. При театрі працювали німецькі цензори, які «рекомендували» до постановки п'єси українських і німецьких авторів [30, с. 206]. 15 березня 1942 р. о 12 годині дня в Міському театрі відбулося урочисте святкування 128-х роковин з дня народження Т. Шевченка. На святкування прибули також вояки розташованих у Маріуполі українських добровольчих частин. Серед почесних гостей прибули і представники німецького командування Маріуполя[20]. На сцені театру йшли вистави «Наталка Полтавка», «Сватання на Гончарівці», «Пошились у дурні», а також «Підступність і любов» Шиллера, особливо «рекомендована» цензором [30,с. 206].Відновилаь робота Маріупольського театру ляльок, закритого більшовиками незабаром після початку війни. До репертуару театру увійшли інсценовані казки Андерсена, Гауфа, братівГрімм, Глібова[9].

Вперше згадка про організацію Маріупольського Українського Товариства «Просвіта» в «Маріупільській газеті» подається 21 червня 1942 р. Міська управа надала для Просвіти прекрасний будинок на 5 кімнат. При «Просвіті» планувалося організувати аматорські гуртки: драматичний, хоровий, бандури, танців, гуртки де буде вивчатись історія України, німецька мова, буде утворена українська книгозбірня. «Просвіта» цими днями має видати портрети Гітлера та Шевченка [19].

Про діяльність Маріупольської Групи УНП Володимир Болгарський повідомив, що в Маріуполі організована «Просвіта», в якій діяли відділи: історичний, музичний, драматичний, літературний,кройки і шиття. У ці відділи було залучено, за його словами, близько 500 прихильників «Просвіти». Характерно, що Болгарський невдоволений роботою УНП у місті Сталіно повідомив,що в Маріуполі усі 51 школа українізована, а у Вас у такому місті тільки 2 українські школи і, що вчителями міста Маріуполя та району проводиться велика робота по українізації шкіл і навчальних посібників[2].

До створення Маріупольської «Просвіти» протягом 1941 – 1942 рр. в зазначених газетах публікувалися матеріали щодо розвитку культурного життя міста. Публікувалися завдання просвітянських секцій. Вже з появою культурно-просвітницької організації почали публікуватися завдання секцій, які існували на той час. Керована М.Стасюком «Маріупільська газета», хоч і в умовах жорсткої гітлерівської цензури, послідовно проводила самостійницьку лінію, з номера в номер публікувала матеріали з історії, літератури і культури України. За німецької окупації місцеві активісти М. Фененко, М. Стасюк входили до складу «Просвіти» і тісно співпрацювали з проводом ОУН [28, с. 58].

Під прикриттям українських клубів та нововідкритих товариств «Просвіти» оунівці пропагували серед населення національні цінності, виступали з гаслами державної незалежності, читали лекції з української історії, проводили культурні заходи, намагаючись відродити духовну та національну свідомість мешканців колишньої підрадянської України. Основним акцентом у поширенні українських визвольних ідей на Східній Україні стало проведення масштабної культурно-просвітницької роботи серед населення. Багатьом верствам населення була незрозумілою програма ОУН, яка в той час базувалась на принципах однопартійності, авторитаризму, ідеях інтегрального націоналізму. Зіткнення оунівців із несприйняттям своїх ідей у східноукраїнському середовищі в 1941–1942 рр. стало потужним чинником у ревізії окремих ідейних постулатів та поступової трансформації політичної програми ОУН в бік її демократизації та розширення соціально-економічної складової. На практичному досвіді зустрічей із місцевими жителями оунівці могли пересвідчитись у тому, що ідеями боротьби за незалежну державу без соціальних та економічних пропозицій на користь трудящих верств неможливо мобілізувати східних українців на боротьбу проти окупантів [33].

В умовах окупації «Просвіта» вимушена була узгоджувати свою діяльність з окупаційною владою. 16 липня 1942 р. маріупольська «Просвіта» провела установчі збори, які урочисто відкрив бургомістр Микола

Камровський. У вступному слові голова познайомив присутніх із «Статутом», що був надісланий фельд-комендатурою і без змін прийнятий зборами. Керівник «Просвіти» Андрій Авраменко-Ірій оголосив склад почесної Ради: заступник керівника – Микола Стасюк(редактор «Маріупольської газети»), генеральний писар – Федір Ляшинський, скарбник – Федір Гайдар та бібліотекар – Ліда Сиротенко [8]. Маріупольська «Просвіта», до якої входило понад 150 осіб була однією з найбільших у регіоні [26].

Затверджена статутом структура організації складалася з кількох секцій: історико-етнографічної, мовно-літературної, драматичної та жіночої. Кожна секція мала своєю метою завдання. Їх діяльність була спрямована на поширення української національної ідеї серед місцевого населення. Завданням історико-етнографічної секції була «боротьба з більшовицькою фальсифікацією української історії» і поширення «правдивих знань української історії та економіки», збір всього вцілілого після «більшовицького терору етнографічного матеріалу (казок, пісень, художніх виробів)», впровадження в домашній побут речей українського походження, а також підготовка національних українських педагогів-істориків.

На першому засіданні секції зазначалося: «...беручи на увагу гостру потребу кваліфікованих викладачів історії, що створилась внаслідок більшовицької політики, замічено при музеї краєзнавства та міському архіві організувати вишколи (семінари), використовуючи весь наявний там допоміжний матеріал, що значно прискорить підготування фахівців». Мовно-літературна секція, до складу якої входили переважно поети, письменники, ставила за мету планомірне і послідовне навчання населення української літературної мови. Секцією планувалося також вивчення і розвиток української літератури, поширення її серед населення шляхом організації виступів маріупольських поетів і письменників на лекціях в Маріуполі і прилеглих селах [30, с. 206].

Завданням драматичної секції була: по-перше, підготовка молодих професійних драматичних кадрів. Другим завданням було підвищення кваліфікації аматорів для самодіяльної художньої роботи. «Просвіта» у цій галузі спрямувала роботу, щоб не допустити «малоросійщини», щоб вистави носили цілком культурний і художній характер і являли собою кузню національної свідомості і мистецького вишколу. Третім і особливо важливим завданням була допомога сільським «Просвітам» у їх драматичній роботі [4].

Завдання жіночої секції полягало в тому, що на прикладі Німеччини вона мусила організувати так звану «сусідську взаємодопомогу» жінкам, а також запровадження «українського стилю»[5].

Оскільки згадувати про самостійність України німецька цензура забороняла, журналісти обмежувалися популяризацією української історії. Приміром, М. Фененкоу «Маріюпільській газеті» публікував статті про гетьмана Павла Полуботка, кошового отамана Івана Сірка, історика й політика Михайла Грушевського, розповідав про Голодомор 1932–1933 рр. [26]

«Маріюпільська газета» регулярно публікувала тижневі календарні плани роботи «Просвіти». Ось, наприклад, один з них: 30 серпня 1942 року – збори жіночої секції, 2 вересня – засідання історико-економічної секції. Лекція «Економічне становище України напередодні Першої світової війни» (лектор Микола Стасюк). 4 вересня – засідання літературної секції. Поети Ф. П. Гайдар, Олесь Озівський, К. А. Нестеренко читали свої твори. 5 вересня – засідання драматичної секції. Підготовка до концерту «Просвіти» [28, с.53].

В установах, на підприємствах запроваджувалась німецька або українська мови. Російська мова не сприймалась взагалі, і особи, які не бажали розмовляти і проводити листування німецькою або українською мовами, повинні були звільнитися з роботи [14]. Були запроваджені курси, які допомагали службовцям та робітникам опанувати українську мову. За списками бажаючих навчатися на курсах було 200, а відвідувало їх лише 40–

50 осіб. Це було пов'язано з тим, що більшість співробітників все ж розмовляла в установах російською мовою[13].

Члени «Просвіти» створювали всі умови для вивчення української мови. В Маріуполі розпочали роботу місячні курси для підвищення кваліфікації викладачів української мови та літератури. На них викладалась історія України, українська мова й українська література [7].

Маріупольський осередок «Просвіти» відіграв значну роль у національно-патріотичному вихованні мешканців міста та формуванні їх поглядів на місце і значення України в історії. Виникнення «Просвіти» стало значною мірою наслідком активної громадянської позиції представників української інтелігенції, які, прагнули сприяти організації духовного життя населення на окупованій території. Активними діячами «Просвіти» в Маріуполі у 1942–1943 рр. були А. Авраменко-Ірій (керівник «Просвіти»), М. Стасюк (головний редактор «Маріупольської газети»), М. Фененко, Ф. Ляшінський.

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЄВГЕНА СТАХІВА В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПІЛЬНОЇ ГРУПИ ОУН

Очільник маріупольської групи ОУН Є. Стахів походив з Перемишля – українського міста, яке залежно від зміни кордонів держав, належало то Австро-Угорщині, то Польщі, то Україні, то Російській імперії. Народився Євген у 1918 році, в сім'ї професійного військового. На початку 1920-х років зі своєю родиною почав життя в еміграції [16, с.8 – 9]. В 1926 році польська влада дозволила емігрантам повернутися на рідну землю, тому Стахів вирішили знову оселитися в Перемишлі. Євген закінчив народну школу в 1928 році, склав іспити і вступив до Перемишльської гімназії. З малих літ він виховувався в патріотичному дусі, що було закладено його батьком, старшими сестрами і молодшим братом, молодими офіцерами УГА і членами УВО [16, с.15– 16]. В гімназії він вступив до ланки ОУН [16, с.20, 22].

Після складання іспиту матури (іспит, що його складали після закінчення навчання в середній школі з метою підтвердження готовності учня до навчання у вищій школі) у 1936 році Євген Стахів почав активно працювати в повітовій управі перемишльської «Просвіти». Функція Євгена полягала в тому, що треба було їздити і проводити загальні збори «Просвіти».

У 1938 році Євген відкриває для себе нові сторони життя і вирішив поїхати до Львова студіювати техніку з місцевим скульптором Михайлом Черешньовським. 12 жовтня ОУН у Львові рознесла звістку, що на Карпатській Україні, в Ужгороді проголошено самостійність [16, с.35]. Після демонстрацій у Львові, Стахіву терміново потрібно було виїхати і він обрав Карпатську Січ. Прибувши до Хусту, він потрапив до січової розвідки під назвою «Архів», яку очолював Євген Врецьола. Стахіва швидко призначили до штабу Врецьола. В Хусті українці мали свої партії, які пізніше

об'єднались в Українське національне об'єднання (УНО). Розкол ОУН позначився і на УНО, більшість проводу УНО пішла за мельниківцями.

30 червня 1941 році у Львові було проголошено самостійну Україну. В Акті йшлося про те, що Україна в рамках Європи хоче творити нове життя «ми хотіли йти за німцями...». Але німецька окупаційна влада наказала заарештувати членів ОУН по всій Україні. В 1941 році Стахів зібрав маленьку групу ОУН в Бердичеві, провідником якої був Назаркевич. Наступним містом став Кривий Ріг, де вже тоді перебувала ОУН. Криворізька група діяла цілком легально. При управі існувала бюро ОУН. Проконтролювавши всі справи, Стахів поїхав до Кракова, де почав замислюватись щодо Східної України.

Після повернення в Україну, Стахів зібрав всіх знайомих з підпілля, переговоривши з ними вирушив до Горлівки. Організувавши підпілля в Горлівці, Костянтиновці, Краматорську, Слав'янську, Сталіно Євген Стахів з Іваном Климом вирушив до Маріуполя [16, с.45 – 114].

В інтерв'ю у 2008 році Євген Стахів казав: «Ми боролися за незалежну Україну, за демократичну Україну з соціальною справедливістю, рівністю, де би всі громадяни були рівні. Ми знали, що на Україні є національні меншини. Спочатку у нас було гасло «Україна для українців», але я воював на Донбасі, і мої колеги говорили, що це гасло не є добре, і ми це гасло відкинули і боролись за демократичну країну з рівними правами для всіх. Головне було домогтись незалежності, а далі вже як вирішить народ – буде у нас демократичний напрям, чи соціал–демократична або соціалістичне» [32].

В підпіллі взагалі там не було національного нерозуміння. У підпільних групахбули татари, на півдні, між Волновахою і Маріуполем, було 10–15 грецьких сіл, і Стахівмав справу з греками, які, до речі, говорили по-українськи – чисто, а не суржилом. Коли ОУН воювало проти німців, то багато хто з цього регіону говорили – ми «російські українці».

Стахів згадував, що проти німців було легко воювати, а проти комуністів важче. Бо смерть Гітлеру – це було легко, а смерть Сталіну – це важко сприймалося.

Головною метою ОУН було утвердження державності та української мови на Донбасі. Ця мета була досягнута завдяки членам ОУН(б) на чолі Євгеном Стахівим. Саме він був ініціатором для інших, проявляючи свою значимість та авторитет серед інших.

Умови діяльності українських націоналістів на Донеччині були складними, враховуючи багатонаціональність населення. «Ми не можемо похвалитися боями, бо не організували збройної боротьби. Адже збройними виступами спровокували б німців нищити тисячі людей, – розповідає підпільник Стахів. – Наша мета була – пояснити людям у східній Україні, що треба воювати не за Сталіна чи Гітлера, а змагатися за самостійну Україну. Гасла на листівках були – «Смерть Гітлеру, смерть Сталіну»[32].

Під час своєї підпільної діяльності Є.Стахів зрозумів, що місцеве населення не сприймає жорсткі ідеологічні засади ОУН і переконався, що на Донеччині має бути соціальна справедливість, безкоштовна освіта, медицина.

Незважаючи на репресії гестапо й агентуру НКВД з жовтня 1941-го по вересень 1943 року Донецький провід ОУН (б) міг похвалитися результатами своєї роботи. Так, за адміністративним поділом станом на 1950 рік, із 35 районів Донецької області ОУН мало свою мережу в 17. Окремо націоналісти утворили кілька центрів у Сталіно, організувавши мережу конспіративних квартир й збройних боївок[32].

Таким чином, Є. Стахіва, здобувши великий досвід визвольної боротьби на західноукраїнських землях, використав його в діяльності маріупольської підпільної групи ОУН. Він керував діяльністю оунівців на Донбасі, але тривалий час перебував у Маріуполі, де створив найбільш чисельну організацію ОУН в цьому регіоні. Він проводив велику роботу щодо утвердження ідеї національної державності та поширення української мови на Донбасі.

ВИСНОВКИ

Протягом 1941–1943 рр. ОУН малаактивну підпільну групу в Маріуполі, яка відповідно до постанов II конференції Організації українських націоналістів прагнула впровадити український вплив у місті. Члени ОУН були справжніми патріотами своєї країни і боролися за вигнання окупантів з Вітчизни. Спроби ОУН відновити незалежну Українську державу не увінчалися успіхом, проте мали велике значення для формування державницької свідомості українського народу, його становлення як модерної української нації, що зрештою й призвело до утвердження незалежності України.

В результаті проведеного дослідження розглянуто питання формування підпільної групи ОУН в Маріуполі, її ідейні засади, роль Євгена Стахіва як керівника зазначеної підпільної групи. ОУН в Маріуполі мала певний вплив на мешканців міста. У співпраці з націоналістами в місті активно діяла українська «Просвіта». Просвітяни та оунівці в нелегких умовах німецької окупації проводили велику роботу щодо поширення української культури, української мови серед мешканців Маріуполя, їх знайомству з історією України. Визвольна боротьба ОУН супроводжувалася втратами серед українських патріотів. Пропонована наукова розвідка руйнує історичний міф про відсутність підтримки ОУН на сході України.

У післявоєнних агітаційно-пропагандистських документах ОУН Донбас представлений як місце каторжної праці, важких умов життя та русифікації. Викриваючи антинародну політику сталінського режиму на Донбасі, українські націоналісти зі співчуттям та симпатією ставилися до місцевих мешканців, закликали західних та східних українців до єднання та спільної боротьби. Саме в цей період радянська пропаганда тільки почала формувати ворожий образ «бандерівця», оскільки, за свідченнями українців

з Галичини, що працювали на Донбасі, наприкінці 1940-х років, місцеві мешканці ставилися до них дружньо, цікавилися боротьбою ОУН, її ідеями.

Завдяки діяльності ОУН та товариства «Просвіта» у період німецької окупації Маріуполя зростала національна самосвідомість багатьох мешканців міста, відбувалося осмислення національних традицій, ідеї створення самостіної Української держави.

Товариство «Просвіта» в Приазов'ї, спираючись на досвід просвітницького руху в Галичині, виникло як продовжувач прогресивних традицій і визначило свою діяльність у напрямку підняття національно-патріотичного, загальноосвітнього та культурного рівня українства. Саме товариство «Просвіта» стало школою виховання національної свідомості українців.

Маріупольська «Просвіта» як громадська організація вдосконалювала форми своєї діяльності залежно від вимог часу та соціально-політичних обставин. У процесі роботи товариство вирішувало ряд питань щодо організації бібліотек і читалень, розгортання видавничої, жіночої, мовно-літературної та драматичної гурткової діяльності.

Перспективи подальшого дослідження обумовлені необхідністю виявлення нових архівних матеріалів. Також необхідно приділити увагу більш глибокому аналізу напрямків діяльності маріупольської підпільної групи українських націоналістів та «Просвіти».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Витяг з протоколу допиту Миколи Фененка про організаційну структуру Маріупольського Окружного проводу ОУН від 4 січня 1946 року//ОУН на Донеччині (збірник документів та матеріалів): Т.І. / упорядник Добровольський О.Б. – Донецьк: Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2014 – С. 168–175
2. Доповідь агента НКВД Романа Головатого - «Дорошенка». «Про пророблену роботу серед українських націоналістів на території Сталінської області з 14 листопада 1941 р. по 5 вересня 1943 року»//Діяльність Організації Українських Націоналістів на Сході України. Збірник статей / Упорядник Хобот П. –Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. –С.58–68
3. З української преси // Маріупольська газета. –1941. – № 20 – 13.12
4. Завдання драматичної секції «Просвіти»//Маріупольська газета.- 1942. – № 104. – 12.08
5. Завдання жіночої секції «Просвіти»//Маріупольська газета.– 1942. – № 107. – 06.08
6. Із доповідної «Про діяльність «ОУН» на території Сталінської області» начальника Управління НКГБ у Сталінській області Демидова Секретареві ЦК КП(б)У Хрущову М.С. 30 листопада 1943 року. Документ під грифом «Цілком таємно» // Збірка методичних рекомендацій до відзначення пам'ятних дат узагальноосвітніх навчальних закладах / розроб. і упоряд. : Г. Байкеніч, О. Охрімчук. – Дніпро: ЛПРА, 2017. – С.23
7. Курси для вчителів// Маріупольська газета. –1942. – № 94– 22.07
8. Маріупольська «Просвіта» розпочала свою роботу // Маріупольська газета. – 1942. – № 92. – 18.07

9. Маріупольський ляльковий театр// Маріупольська газета. – 1942. – № 60 (84)– 21.05
10. ОУН – УПА. Історія. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://oun-upa.national.org.ua/history/>
- 11.Постанови Другого великого збору Організації Українських націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р. у Кракові// ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. Ч.1./Упорядники О.Веселова, О. Лисенко. Відп. Ред. С.Кульчицький.– Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – С.35 –50
- 12.Постанови Другої конференції ОУН (Степана Бандери) про основні засади боротьби за українську державність//ОУН в 1942р. Документи. Упорядники О.Веселова, О. Лисенко. Відп. Ред. С.Кульчицький.– Київ: Інститут історії України НАН України, 2006.– С.77–84
- 13.Розпорядження міської управи м. Маріуполя про запровадження курсів української мови для службовців установ міста від 3 серпня 1942 року // ОУН на Донеччині (збірник документів та матеріалів): Т.І. / упорядник Добровольський О.Б. – Донецьк: Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2014 – С. 262–263
- 14.Розпорядження міської управи м.Маріуполя про впровадження листування виключно німецькою, або українською мовами від 28 травня 1942 року// ОУН на Донеччині (збірник документів та матеріалів): Т.І. / упорядник Добровольський О.Б. – Донецьк: Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2014 – С.259
- 15.«Синочок» на українській сцені» // Маріупольська газета. – 1941. – № 23 – 20.12
- 16.Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони: Повість мого життя / Передм. М.Ф. Слабошпицького.–К.: Рада, 1995.– 318 с.
- 17.Театр і кіно // Маріупольська газета. – 1941. – № 9. – 20.11
- 18.Театр обслуговує фронт // Маріупольська газета. – 1942. – № 23. –21.02

19. Українська просвіта // Маріупільська газета. – 1942. – № 73 (100)–21.06
20. Шевченківські дні в Маріуполі // Маріупільська газета. – 1942. – № 32(59). – 17.03
- Література:
21. Добровольський О. Українське відродження на Донбасі в роки Другої світової війни // Діяльність Організації Українських Націоналістів на Сході України. Збірник статей / Упорядник Хобот П. – Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. – 132 с.
22. Добровольський О. Український рух на Донеччині 1917–1958 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/28/148842/>
23. Зиновьева В.М. Чтобы жизнь продолжалась: Приазовье в период оккупации 1941–1943. – Мариуполь: ЗАО «Газета «Приазовский рабочий», 2004 – 508 с.
24. Зиновьева В.М.. Мариупольское подполье 1941–1943. – Мариуполь: Предприятие: «Газета «Приазовский рабочий», 2000. – 279 с.
25. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919 – 1939) / І. Зуляк. – Тернопіль: «Воля», 2005. – 946 с.
26. Ключко Р. Бандеревці у степах України: ОУН на півдні і сході [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/history/banderivci-u-stepah-ukrayini-oun-na-pivdni-i-shodi-.html>
27. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – 685 с.
28. Мазур П.І. «Просвіта» в Маріуполі: перша половина ХХ століття. Краєзнавчі нариси. Мариуполь, «Азов'є», 2006. – 68 с.
29. Мазур П.І. Микола Стасюк. На межі божевілля. Спогади. Укладач і автор передмови Павло Мазур. – Мариуполь. Видавництво «Азов'є», 2010. – 56 с.

30. Мариуполь и его окрестности: взгляд с XXI века [Текст]: / Р.П.Божко, Т.Ю.Були, Н.Н.Гашененко и др.—Изд.2-е с измен. и доп.—Мариуполь: Изд-во «Рената»,2008.— 428с.
31. Мірчук П. Нарис ОУН 1920–1939рр. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://oun-upa.national.org.ua/lib/narys_oun/
32. Солонін М. Е. Стахов— «Немцыхоршошделали, что нас тога разогнали» [Електронний ресурс]. — Режим доступу:http://www.solonin.org/other_e-stahov-nemtsy-horosh
33. Пагіря О. Діяльність ОУН та УПА на Наддніпрянській Україні, 1941-1955 рр. [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=445>
34. Патриляк І. Організація українських націоналістів//Енциклопедія історії України. Т. 7 – Мл. –О. – К.: Наукова думка, 2010. – С.610–618;
35. Патриляк І. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-хрр./ центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012.— 512 с.